Χυδαίος είναι ο όχλος. Και ο θεός φασίστας

«Ο κινηματογράφος της Βαϊμάρης ξεκινάει και τελειώνει σε ένα άσυλο· και ένα αγωνιώδες ταξίδι μέσα στη νύχτα».

Υπήρξε μια ιστορική περίοδος που οι καλλιτέχνες κατανοούσανε την κοινωνική και πολιτική κατάσταση στην οποία ζούσανε – και δεν σιωπούσαν. Ο 20ός αιώνας ήταν ο αιώνας των σκληρών και συνειδητών αντιθέσεων, άλλωστε. Καθώς η βία, η συστημική κυρίως αλλά και η κοινωνικά αυτοματοποιημένη επίσης, γινόταν το κυρίαρχο μοτίβο της κοινωνικής ζωής, οι καλλιτέχνες αναγκάζονταν, με τη σειρά τους, να γίνουν το βλέμμα και η φωνή της σύγκρουσης εναντίον της. Τη στιγμή που γνώριζαν πως η χώρα τους, η Γερμανία, εκφασιζόταν σταθερά σε κάθε πεδίο της καθημερινότητας, οι κινηματογραφιστές της δεν «παίζανε» απλώς με κάμερες.

Μέσα από συγκροτημένα κινήματα και σχολές όπως ο γερμανικός εξπρεσιονισμός –αλλά και νέες φόρμες, όπως το ψυχολογικό θρίλερ, ο τρόμος και το φανταστικό ή πιο κλασικές, όπως το ρομάντζο και το μιούζικαλ– ως τον σκληρό κοινωνικό ρεαλισμό (μέρος της ευρύτερης καλλιτεχνικής σχολής της «Νέας Αντικειμενικότητας»), οι σκηνοθέτες της εποχής αποδείκνυαν συνειδητά ή και ασυνείδητα, ρητά ή άρρητα, την κοινωνική κατρακύλα που επέβαλε τον γερμανικό λαό να «εισέλθει σε μια χιονοστιβάδα και να καλύψει την ψυχή του», συμπαρασύροντας τον ίδιο και, δυστυχώς, μαζί του μια ολόκληρη ανθρωπότητα. «Η εξέλιξη του κινηματογράφου ενός έθνους μπορεί να γίνει πλήρως κατανοητή μόνο σε συνάρτηση με το εκάστοτε ψυχολογικό πρότυπο του έθνους αυτού», θα γράψει ο Siegfried Kracauer στην εισαγωγή του περίφημου έργου του για το γερμανικό σινεμά της εποχής.

Άλλωστε η «δαιμονική οθόνη», όπως αποκάλεσε η Lotte Eisner αυτή την κινηματογραφική εποχή στο ομώνυμο θεωρητικό της έργο, το 1952, είχε φαινομενικά, και μόνο, μεταφυσική διάσταση. Αποτελούσε, στην πραγματικότητα, μια μετωνυμία για μια ομοιογενή κινηματογραφική φόρμα απεύθυνσης, η οποία αποκάλυπτε στον κόσμο τον εκκολαπτόμενο κοινωνικό δαίμονα μιας βαθιάς αντιδραστικής και συντηρητικής αστικής δημοκρατίας, ο οποίος προετοιμαζόταν να εξαπολύσει τη μαζική κτηνωδία, τον μαζικό τρόμο, τον μαζικό θάνατο, τον μαζικό εφιάλτη ενάντια στην ανθρωπότητα ολόκληρη: να προμηνύσει με καλλιτεχνικούς όρους τον φασισμό.

Ο τρόμος και η αθλιότητα του Γ’ Ράιχ, που καραδοκούσε να επιβληθεί στην εξουσία, προφητεύτηκε πλήρως στο *M*, την πιο συγκροτημένη –κοινωνιολογικά και ψυχολογικά– ταινία της εποχής της

Βαϊμάρης. Μιας εποχής που πίσω από τον αυτοαποκαλούμενο προοδευτισμό του SPD (σοσιαλδημοκράτες) κρυβόταν και συστηματοποιούταν η ακραία κρατική βία και καταστολή των εργατών, των επαναστατών και των κομμουνιστών, ενώ ταυτόχρονα προωθούταν και ενισχυόταν κάθε πλευρά του υποκόσμου, των λούμπεν και, ασφαλώς, της μικροαστικής και μεσοαστικής νοοτροπίας. Ο ναζισμός δεν έπεσε από τα σύννεφα, ούτε αποτελεί σύμπτωμα τρελών ματαιοδοξιών ενός Χίτλερ· στηρίχτηκε στην ανάγκη διάσωσης και συσσώρευσης κεφαλαίων, στη γενικευμένη φτώχεια, στον επακόλουθο διευρυμένο φόβο και τη μόνιμη αγωνία, στην εθνικιστική έπαρση και την ανοχή των μαζών. Ο ναζισμός ήταν ένας μηχανισμός· πολιτικής, κοινωνικής, ηθικής και ψυχολογικής κλίμακας και επίδρασης. Μάζες ενσωματώθηκαν σε ενιαίο σώμα, χειροκροτώντας και επιδοκιμάζοντας έναν μεσσία, έναν σωτήρα: έναν επιζητούμενο αλλά και μέτριο, τυπικό και αντιπροσωπευτικό της εποχής του, μαζικό ανθρωποκτόνο. Πληθυσμός ολόκληρος αφομοιώθηκε και υποτάχθηκε επικίνδυνα σε ένα νέο ατόφιο status· απολύτως αφοσιωμένος και υποτελής σε μια μεταφυσική αποστολή εξέπεσε στο επίπεδο, με χαρακτηριστικά κοινωνικής παθολογίας, του όχλου που αναζητούσε γύρω του αδιακρίτως ενδεχόμενους ενόχους. Αυτή τη συνθήκη απεικονίζει το *M*. Το πώς το κράτος και η αστυνομία δίνουν το σάλπισμα και το πώς ο κοινωνικός αυτοματισμός εξοπλίζει τα πιο αντιδραστικά στρώματα του πληθυσμού, με αμφότερους να παίρνουν τα ηνία της εξουσίας και των αποφάσεων επί παντός επιστητού. Είναι η λεπτή γραμμή που χωρίζει την κρατική καπιταλιστική βία από τον ωμό ναζισμό. Μια γραμμή που δυο χρόνια αργότερα, όντως διασχίσθηκε και επισημοποιήθηκε.

Μένει έκπληκτος κανείς σήμερα με την ταινία. Μοιάζει να απαριθμεί όλα τα χαρακτηριστικά του φασιστικού κοινωνικού κτήνους. «Άνθρωποι σαν εσάς έχετε μόνο ένα δικαίωμα. Να εκτελεστείτε. Θέλουμε να σας εξουδετερώσουμε· αυτό θέλουμε. Θα είστε ακίνδυνοι μόνο αν είστε νεκροί», λέει ο Der Schränker στο εξιλαστήριο θύμα, στην τελευταία σεκάνς της δίκης φάρσας, όπου αλήτες και νταήδες ταμπουρωμένοι στη σκιά και τη μιζέρια καθοδηγούνται από μια δράκα ιδεοληπτικών vigilante, με προναζιστική αμφίεση. Ο Der Schränker, αρχέτυπο SA, επιβάλλει οπτικά τη βίαιη ηγεμονία του, με τη φυσιογνωμία, τις προθέσεις και τη ρητορική του, στον θεατή της εποχής, σε όλους μας τώρα, σε όλο τον κοινωνικό ιστό διαχρονικά.

Θα ήθελα να γνωρίζω πώς αντιμετωπίσανε οι Γερμανοί την πρεμιέρα της ταινίας. Τι αναγνωρίσανε. Ποια χαρακτηριστικά της κοινωνίας τους αντιλήφθηκαν και τι κοινωνικά αντανακλαστικά αναδύθηκαν. Δεν μπορούμε, με ασφάλεια, να γνωρίζουμε, ωστόσο υποθέτουμε πως κάτι δικό τους «είδανε» μέσα στον όχλο του Fritz Lang. Τον γείτονα, τον φίλο, τον αδελφό τους. Αν και δεν διακρίνανε, πιθανόν, τις δυναμικές διαδικασίες μαζοποίησης του λαού τους. Αντιδράσανε; Η ιστορία με πάταγο απάντησε, όχι. Όπως μουδιασμένα ή παθητικά ενεργούσαν στη ζωή, έτσι αναλόγως θα παρακολουθήσανε την ταινία, ίσως ενθουσιάστηκαν με την τεχνική και αφηγηματική της αρτιότητα, ίσως παγώσανε λίγο με την ταύτιση που ένιωσαν, αλλά σαφώς γρήγορα τη λησμονήσανε και ξυπνήσανε δυο χρόνια έπειτα με ένα sieg heil να έχει γίνει το αποκλειστικό και κυρίαρχο μοτίβο της κινησιολογίας, της γλώσσας και της συνείδησής τους. Το αξιακό σύστημα παρέλυσε και συντρίφτηκε. Η ταινία, λοιπόν, απέτυχε. Ο Fritz Lang σηκώθηκε και έφυγε για να σωθεί. Εμείς μελετάμε, εκ των

υστέρων, τους συναγερμούς που έστελνε λίγο πριν η απροετοίμαστη ανθρωπότητα εισέλθει στον κτηνώδη εφιάλτη.

Το *M* είναι ένα ανθεκτικό καλλιτεχνικό έργο από αυτά που υπενθυμίζουν σκληρές αλήθειες. Ότι ο καλλιτέχνης οφείλει να έχει αντανακλαστικά, ότι η τέχνη δύναται να συγχρονιστεί για να εκπέμψει με διορατικότητα τις πιο επείγουσες πραγματικότητες και να προετοιμάσει αμφισβητήσεις. Κυρίως, όμως, ότι μελετώντας σχολαστικά, εξονυχιστικά, και καχύποπτα οφείλω να πω, τη στιγμή που παράγεται ο πολιτισμός, ίσως μας δίνεται μια ευκαιρία να τον σώσουμε. Ο ναζισμός, με όποιο όνομα και αν κυκλοφορεί (και κυκλοφορεί σήμερα υπόγεια όπως και εμφανώς γενοκτονικά), προετοιμάζεται και επιστρέφει σαν το κυρίαρχο παγκόσμιο πείραμα, τον κυρίαρχο κανόνα, το κυρίαρχο θέαμα ακόμη μιας ματαιωμένης ανθρώπινης γενιάς.

Το M σημαίνει Mörder (γερμ. δολοφόνος). Ο φόνος, κι έτσι πρέπει να το αντιλαμβανόμαστε, έχει τα πιο ξεκάθαρα, και ακριβώς γι' αυτό, τα πιο αποκρουστικά χαρακτηριστικά όταν είναι μαζικός, κρατικά προσφερόμενος και σε διευρυμένη κοινωνικά αποδοχή. Ο Fritz Lang είχε αντιληφθεί τη σύγχρονη πραγματικότητά του. Εμείς;

Σημειώσεις

Αφήγηση του Rüdiger Suchsland, δημιουργού του ντοκιμαντέρ *From Caligari to Hitler: German cinema in the age of the masses* (2014), αναφερόμενο στις ταινίες *Das Kabinet des Dr. Kaligari*, Robert Wiene (1920) και *Das Testament des Dr. Mabuse*, Fritz Lang (1933).

Το τελευταίο διάστημα, στα social media εκδηλώνεται και αναπαράγεται μια ολοένα εντονότερη επίθεση απέναντι σε κάθε προοδευτική σκέψη. Η επίθεση αυτή εκφράζεται μέσα από έναν αντιδραστικό, ρατσιστικό, κακοποιητικό και συχνά ανοιχτά φασιστικό λόγο, ο οποίος φαίνεται να καθοδηγείται, να προάγεται, να ενισχύεται και να προστατεύεται από αδιαφανείς μηχανισμούς της εξουσίας. Το φαινόμενο έχει λάβει ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις μετά την έναρξη της γενοκτονίας των Παλαιστινίων από το Ισραήλ, αποτυπώνοντας μια ευρύτερη κοινωνική μετατόπιση –όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς– προς επικίνδυνες αντιλήψεις και πρακτικές κοινωνικού αυτοματισμού, ενεργοποιώντας τα πιο χυδαία αντανακλαστικά σε μια μερίδα του πληθυσμού, που στοχοποιούν καθετί το οποίο αποκλίνει από το κυρίαρχο αφήγημα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η επιλογή του τίτλου του άρθρου μοιάζει, δυστυχώς, απολύτως ταιριαστή και δικαιολογημένη. Η αριστουργηματική ταινία (στην οποία το άρθρο αναφέρεται) *M* του Fritz Lang από την μεσοπολεμική περίοδο της Βαϊμάρης σε όλο τον πυρήνα της, άλλωστε, το παραπάνω συμπέρασμα μελετάει: πως δομικό χαρακτηριστικό του εκφασισμού μιας κοινωνίας είναι η μετατροπή ενός λαού, που δύναται να ενεργοποιεί αξίες, σε όχλο που τις εχθρεύεται, τις απορρίπτει, τις κυνηγάει πλάι πλάι με το ίδιο το επίσημο κράτος.

Η «Νέα Αντικειμενικότητα» (Neue Sachlichkeit) ήταν ένα γερμανικό καλλιτεχνικό κίνημα των δεκαετιών του 1920-1930 που στόχευε στη ρεαλιστική απόδοση της σκληρής πραγματικότητας μετά

τον Α’ Παγκόσμιο Πόλεμο, απορρίπτοντας τις αισθητικές εξιδανικεύσεις του εξπρεσιονισμού. Επηρέασε πολλές τέχνες, όπως τη ζωγραφική, τη φωτογραφία, τη λογοτεχνία, την αρχιτεκτονική, το θέατρο και τον κινηματογράφο, ενώ το όνομα δόθηκε από τον ιστορικό τέχνης Gustav Friedrich Hartlaub για μια έκθεση το 1925. Το κίνημα έληξε το 1933 με την άνοδο του ναζισμού, ο οποίος χαρακτήρισε τα έργα του ως «εκφυλισμένη τέχνη».

Siegfried Kracauer, *From Caligari to Hitler, A Psychological History of the German Film*, Princeton University Press, 1947 σ. 5.

Info της αναφερόμενης ταινίας: M (M, ο δράκος του Ντίσελντορφ) | Γερμανία – 1931 – Ασπρόμαυρη – 111’ | Σκην./Dir.: Fritz Lang | Σεν./Scr.: Fritz Lang, Thea von Harbou | Φωτ./Cin.: Fritz Arno Wagner | Μοντ./Ed.: Paul Falkenberg | Μουσ./Mus.: – (χρησιμοποιείται το μοτίβο από το In the Hall of the Mountain King του Edvard Grieg, σφυριγμένο από τον Peter Lorre) | Ηθ./Cast: Peter Lorre, Ellen Widmann, Inge Landgut, Otto Wernicke, Gustav Gründgens, Theodor Loos | Παρ./Prod.: Seymour Nebenzal, Nero-Film AG.

*Ο τίτλος του άρθρου προέρχεται από το έργο του Bertolt Brecht, *Kriegsfibel (War Primer)*, τετράστιχο no.10, 1955.

*Το παρόν κείμενο αποτελεί αναδημοσίευση ως ενιαία σύνθεση του προλόγου και του κυρίως κριτικού κειμένου για την ταινία *M*, Fritz Lang, 1931 από τη συλλογική έκδοση *Ο κινηματογράφος της Βαϊμάρης, 1919-1933, Προοίμιο ενός εφιαλτικού μέλλοντος*, Κέντρο Ευρωπαϊκού Κινηματογράφου & Πανελλήνια Ένωση Κριτικών Κινηματογράφου, 2025, την οποία οργάνωσε, επιμελήθηκε και ανθολόγησε ο Χρήστος Σκυλλάκος.